

Издатель

ФГБОУ «Петрозаводский государственный университет»
Российская Федерация, г. Петрозаводск, пр. Ленина, 33

Студенческий научный электронный журнал

StudArctic Forum

<http://saf.petrso.ru>

№ 3 (19) / 2020

Главный редактор

И. М. Суворова

Редакционный совет

С. Б. Васильев
Г. Н. Колесников
А. Н. Петров

Редакционная коллегия

М. И. Зайцева
А. Ю. Борисов
Т. А. Гаврилов
А. Ф. Кривоноженко
Е. И. Соколова
Л. А. Девятникова
Ю. В. Никонова
Е. О. Графова
А. А. Кузьменков
Р. В. Воронов
М. И. Раковская

Редакция

А. Г. Марахтанов
А. А. Малышев
Р. А. Мацуев

ISSN 2500-140X

Адрес редакции

185910, Республика Карелия, г. Петрозаводск, ул. Ленина, 33.

E-mail:saf@petrsu.ru

<http://saf.petrso.ru>

Языкознание и литературоведение

Η πολυσημία στις ονομασίες των μελών του ανθρώπινου σώματος στη σύγχρονη ρωσική και στη νεοελληνική γλώσσα

**ΑΜΑΝΑΚΙ Μαρία
Ιβανовνα**

Αφινский национальный университет им. И.
Каподистрии (Αφίνας),
maria.amanaki@yahoo.com

Ключевые слова:

ονομασίες μελών του
ανθρώπινου σώματος
μεταφορική σημασία
πολυσημία
μεταφορά
μετωνυμία
συγκριτική λεξικολογία

Аннотация: Στην παρούσα εργασία μελετώνται συγκριτικά, ως προς τον σχηματισμό και τις χρήσεις των κυριολεκτικών και μεταφορικών τους σημασιών, οι ονομασίες των μελών του ανθρώπινου σώματος στη ρωσική και στην ελληνική γλώσσα με σκοπό την ανάδειξη των μεταφορικών και μετωνυμικών τους εννοιών, την εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς τους τρόπους δημιουργίας αυτών καθώς και τον εντοπισμό ομοιοτήτων και διαφορών ανάμεσα στις δύο γλώσσες, ως προς τις σημασίες αυτές. Η μέθοδος της μελέτης συνίσταται στη συγκριτική σημασιολογική ανάλυση καταχωρίσεων ετυμολογικών και επεξηγηματικών λεξικών των δυο γλωσσών, καθώς και άλλων σύγχρονων γραπτών πηγών. Βάσει της αναλυτικής περιγραφής των μηχανισμών δημιουργίας πολυσημίας στα λεξήματα φτέρνα/ пятка και γλώσσα /язык στις δυο γλώσσες η μελέτη οδηγείται σε συμπεράσματα τόσο για όμοιες ή συγγενικές, όσο και για εκ διαμέτρου αντίθετες σημασιολογικές εκφάνσεις των ως άνω λεξημάτων στη ρωσική και την ελληνική γλώσσα και για τη συχνή τους χρήση τόσο στον απλό, καθημερινό λόγο όσο και σε εξειδικευμένους τομείς της επιστήμης και της τεχνολογίας.

Основной текст

Το ανθρώπινο σώμα αποτελεί αιώνιο αντικείμενο μελέτης στην τέχνη, στις φυσικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, συμπεριλαμβανομένων της ψυχολογίας και της γλωσσολογίας και αφήνει το αποτύπωμα του τόσο στον ανθρώπινο πολιτισμό εν γένει όσο

και στις εκάστοτε κοσμοθεωρίες. Με όχημα τυποποιημένες γλωσσικές εκφράσεις και φρασεολογισμούς, που περιλαμβάνουν ονομασίες του ανθρώπινου σώματος, μεταδίδονται από γενιά σε γενιά αρχέτυπα, στερεότυπα, πρότυπα και σύμβολα.

Οι πολυσημία των ονομασιών του ανθρώπινου σώματος οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον μηχανισμό παραγωγής των μη-κυριολεκτικών σημασιών από τις κυριολεκτικές. Έτσι αντικείμενα, φαινόμενα ή ενέργειες ενός σημασιολογικού πεδίου περιγράφονται με τη χρήση λεξημάτων άλλου σημασιολογικού πεδίου. Κατά τη μεταφορά της ονομασίας από ένα αντικείμενο σε ένα άλλο, εμπλέκονται δύο γνωστικοί μηχανισμοί, που αντιστοιχούν σε δύο τρόπους σχηματισμού δευτερεύουσας λεξικής σημασίας: τη μεταφορά (βάσει ομοιότητας) ή την μετωνυμία (βάσει γειννίας). Και οι δυο τρόποι θεωρούνται σημασιολογικά μέσα, χρησιμοποιούνται άλλοτε ασυνείδητα, άλλοτε συνειδητά, λειτουργούν βασιζόμενοι στις σχέσεις αλληλουχίας ανάμεσα σε αντικείμενα και έννοιες και αποτελούν μέθοδο διεύρυνσης και εμπλουτισμού της γλώσσας.

Η μεταφορά είναι η μεταβίβαση ονομασίας βάσει ομοιότητας δύο αντικειμένων, συνοδευόμενη από έναν μεταφορικό μετασχηματισμό της πρωτεύουσας λεξικής σημασίας [Лукьянова:18]. Η μεταφορά απαιτεί ένα «άλμα φαντασίας» και δεν αποτελεί απλώς έναν πλούσιο τρόπο έκφρασης, αλλά έναν τρόπο σκέψης για πράγματα και, συγκεκριμένα, για αφηρημένες έννοιες [Βελουδής:72]. Είναι ένας από τους θεμελιώδεις γνωστικούς μηχανισμούς που μας επιτρέπει να αντιλαμβανόμαστε νέες ή αφηρημένες έννοιες μέσω της υλικής μας εμπειρίας. Οι μεταφορές μπορούν να δημιουργήσουν νέες έννοιες και έτσι να ορίσουν μια νέα πραγματικότητα [Βελουδής: 327]. Ας αναφέρουμε τα τρία συστατικά μιας μεταφοράς: α) το αρχικό πεδίο (συγκεκριμένο και οικείο), (β) πεδίο στόχου (αφηρημένο), (γ) ένα σύνολο συγκριτικών σχέσεων (οντολογικών και επιστημονικών) [Лукьянова: 41]. Η μεταφορά μπορεί να δηλώνει ομοιότητα μορφής, λειτουργίας ή θέσης, ή συνδυασμό αυτών.

Από την άλλη πλευρά η μετωνυμία αποτελείται μεταβίβαση ονομασίας βάσει γειννίας (χρονικής, χωρικής) ή βάσει λογικών σχέσεων μεταξύ δύο αντικειμένων (γενικό-ειδικό, δράση-αποτέλεσμα, τόπος-άνθρωποι, ενδύματα-άνθρωπος, δημιουργός-δημιούργημα, περιέχον-περιεχόμενο, αφηρημένο-συγκεκριμένο, αντικείμενο-λειτουργία) [Лукьянова: 41].

Οι μεταφορές και οι μετωνυμίες δημιουργούν λεξικές σημασίες δύο ειδών: μεταφορικές και μετωνυμικές. Με τη μεταφορά, χρησιμοποιούμε την αντίληψη που έχουμε για ένα αντικείμενο προκειμένου να περιγράψουμε ένα ολότελα διαφορετικό, το οποίο όμως βρίσκεται σε μια κάποια αλληλουχία με το πρώτο. Αυτή την κρυφή σύνδεση, την αγγίζουμε με τη βοήθεια της φαντασίας μας. Ενώ η μετωνυμία λειτουργεί υπό την έννοια της γειννίας ανάμεσα σε αντικείμενα που συνδέονται στενά. Συνίσταται στην αντικατάσταση μιας λέξης με μια άλλη, λόγω της εννοιολογικής τους σύνδεσης. Συνεπώς η μετωνυμία βασίζεται σε ένα σημείο γειννίας, σε αντίθεση με τη μεταφορά που κρύβει ένα σύνολο εννοιολογικών συνδέσμων.

Σε όλες τις ανθρώπινες γλώσσες οι ονομασίες των μελών του σώματος αποτελούν μια από τις βασικές θεματικές ομάδες του λεξιλογίου και αποκτούν πολυάριθμες μεταφορικές και μετωνυμικές έννοιες με χρήση και των δυο ως άνω μηχανισμών. Η πολυσημία των συγκεκριμένων λέξεων μπορεί να μελετηθεί όχι μόνο στο πλαίσιο μιας γλώσσας αλλά και σε διαγλωσσικό επίπεδο με τη χρήση της συγκριτικής προσέγγισης. Με αυτόν τον τρόπο μπορούν να αποκαλυφθούν καθολικές κανονικότητες της σημασιολογίας καθώς και σημαντικές διαφορές στη γλωσσική αντίληψη διάφορων λαών και πολιτισμών για τον κόσμο. Παρ'όλ' αυτά οι ονομασίες των μελών του σώματος στη ρωσική και ελληνική γλώσσα δεν εξετάστηκαν συγκριτικά από αυτήν την άποψη ακόμα. Μια τέτοια μελέτη σε δυο γλώσσες με πολλά ιστορικά «σημεία συνάντησης», θα μπορούσε να αναδείξει ορισμένες πτυχές του γλωσσικού και πολιτισμικού διαλόγου που υπήρχε μεταξύ των λαών μας κατά τη διάρκεια της μακράς ιστορίας σχέσεων και αλληλοεπιδράσεων.

Υλικό και μεθοδολογία

Ως υλικό της έρευνας επιλέχθηκαν οι καταχωρίσεις διάφορων ετυμολογικών και επεξηγηματικών λεξικών και στις δυο γλώσσες [Μπαμπινιώτης 2004; Μπαμπινιώτης 2008; Μπαμπινιώτης 2010; Χαραλαμπίκης; Даль; Кузнецов; Ожегов, Шведова; Срезневский; Ушаков; Фасмер; Цыганенко; Черных; Шапошников] καθώς και άλλες γραπτές πηγές, όπως λογοτεχνικά και δημοσιογραφικά κείμενα, που αναδεικνύουν τις ιδιαιτερότητες χρήσης των συγκεκριμένων λεξημάτων στον σύγχρονο γραπτό ρωσικό και ελληνικό λόγο.

Η μελέτη εκπονήθηκε με χρήση των μεθόδων της σύγχρονης συγκριτικής γλωσσολογίας και σημασιολογίας, όπως η συγκριτική σημασιολογική ανάλυση και η συγκριτική πραγματολογική ανάλυση.

Αποτελέσματα

Η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε δυο στάδια. Κατά το πρώτο στάδιο μελετήθηκαν συγκριτικά όλα τα λεξήματα της θεματικής ομάδας των ονομασιών των μελών του ανθρώπινου σώματος στη ρωσική και στην ελληνική γλώσσα, με σκοπό να αναδειχθούν οι ιδιαιτερότητες εφαρμογής της μεταφοράς και της μετωνυμίας κατά τη διαδικασία σχηματισμού των δευτερευουσών σημασιών τους, όπως επίσης οι ομοιότητες και οι διαφορές αυτών των σημασιών μεταξύ των δύο υπό εξέταση γλωσσών. Κατά το δεύτερο στάδιο εξετάστηκε αναλυτικά και συγκριτικά ο μηχανισμός σχηματισμού μεταφορικών και μετωνυμικών σημασιών σε δύο λεξήματα : *φτέρνα/пятка* και *γλώσσα/язык*.

Κατά το πρώτο στάδιο της έρευνας εντοπίστηκε, ότι οι ονομασίες των μελών του ανθρώπινου σώματος συμμετέχουν στην παραγωγή όλων των τύπων μεταφορικής σημασίας, συγκεκριμένα:

Μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος: *ручка сумки = το χεράκι της τσάντας* (η λαβή που

μοιάζει με το χέρι, σημασία κοινή και για τις δύο γλώσσες), *το πόδι της Χαλκιδικής* (με σημασία 'επιμήκης χερσόνησος', αυτή η μεταφορά δεν υπάρχει στη ρωσική γλώσσα, παρόμοια σημασία εκφράζεται με την ονομασία άλλου μέρους του σώματος *коса*). Μεταφορά βάσει ομοιότητας λειτουργίας και θέσης: *ножка стола* = *το πόδι του τραπεζιού* (το κάτω άκρο του επίπλου στο οποίο στηρίζεται το κύριο μέρος, σημασία κοινή και για τις δύο γλώσσες).

Μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος και θέσης: *нос корабля* ('η μύτη του πλοίου', δηλαδή το μπροστινό μέρος του πλοίου, μόνο στη ρωσική γλώσσα, στην ελληνική γλώσσα δεν υπάρχει αντίστοιχη σημασία), *η λεκάνη της Μεσογείου* (μόνο στην ελληνική γλώσσα, στη ρωσική δεν υπάρχει αντίστοιχη σημασία).

Επιπλέον στη συγκεκριμένη θεματική ομάδα εντοπίστηκαν όλοι οι τύποι μετωνυμίας, συγκεκριμένα:

Μετωνυμία βάσει γειννίασης περιέχοντος-περιεχομένου: *голова* ('κεφάλι') με τη σημασία 'νους, συνείδηση' στη ρωσική γλώσσα. Αντίστοιχη σημασία στην ελληνική εκφράζεται με το λέξιμα *εγκέφαλος*.

Μετωνυμία βάσει γειννίασης ενδύματος-ανθρώπου: *плечо пальто* = *ο ώμος του παλτό* με τη σημασία του αντίστοιχου μέρους του ενδύματος που καλύπτει τον ώμο του ανθρώπινου σώματος (σημασία κοινή και για τις δύο γλώσσες).

Μετωνυμία βάσει γειννίασης αφηρημένου/γενικού-συγκεκριμένου/ειδικού: *рот* = *το στόμα* με τη σημασία του περιγράμματος και της τομής των χειλιών (σημασία κοινή και για τις δύο γλώσσες).

Μετωνυμία βάσει αντικειμένου- λειτουργίας: *рука* ('το χέρι') με τη σημασία της γραπτής έκφρασης και του γραφικού χαρακτήρα στη ρωσική γλώσσα. Μετωνυμική σημασία με την έννοια της γραπτής έκφρασης στην ελληνική, προκύπτει με τη μετωνυμική χρήση του λεξιήματος *πένα*.

Μετωνυμία βάσει χρονικής ή τοπικής γειννίασης: *голова прошла* = *πέρασε το κεφάλι* με την έννοια του πόνου στο κεφάλι, (σημασία κοινή και για τις δύο γλώσσες).

Μετωνυμία βάσει γειννίασης δημιουργού - δημιουργήματος: *язык* ('γλώσσα') στη σημασία 'λαός, έθνος', δεν υπάρχει στην ελληνική γλώσσα.

Μετωνυμία βάσει γειννίασης προσωπικού ονόματος με σημασία προσηγορικού ονόματος: *Ахиллесова пята* = *Αχιλλείος πτέρνα*, που αποτελεί φραστικά αλληλένδετη μετωνυμική σημασία και στις δύο γλώσσες.

Τόσο στην ελληνική, όσο και στη ρωσική γλώσσα οι δευτερεύουσες σημασίες των ονομασιών των μελών του ανθρώπινου σώματος, μεταφορικές ή μετωνυμικές, απαντώνται στη γεωγραφία (*τα πόδια της Χαλκιδικής*, *Невская губа* 'τα χείλη του ποταμού Νέβα' – μεταφορές), στις μονάδες μέτρησης (*3 πόδια ύψος* – μετωνυμία, *20 головок сыра* = *20 κεφάλια τυρί* – μεταφορές), στις ονομασίες εργαλείων (*пальцы мотора машины* – 'τα δάχτυλα του κινητήρα του αυτοκινήτου', *το καλαπόδι* – μεταφορές), στην περιγραφή συναισθημάτων (*терять голову* = *χάνω το κεφάλι μου*, *χάνω το μυαλό μου* – μετωνυμία, *золотое сердце* = *χρυσή καρδιά* – μεταφορά), στις λαϊκές παροιμίες (*волка ноги кормят* 'τον λύκο τον ταιΐζουν τα πόδια του', *όποιος δεν έχει μυαλό, έχει πόδια* – φραστικά αλληλένδετες μεταφορικές σημασίες), στην τεχνολογία (*нос корабля* 'η μύτη του πλοίου', *ο εγκέφαλος του αυτοκινήτου* – μεταφορές), στην ονομασία διαφόρων αντικειμένων (*язычок замка* = *η*

γλώσσα της κλειδαριάς – μεταφορά), στην περιγραφή των ανθρωπίνων σχέσεων (*быть правой рукой* = το δεξί χέρι κάποιου – φραστικά αλληλένδετες, μεταφορικές σημασίες) κ.λπ.

Στο δεύτερο στάδιο της έρευνας εξετάστηκαν αναλυτικά οι σημασίες δύο ονομασιών των μελών του ανθρώπινου σώματος στη ρωσική και στην ελληνική γλώσσα.

1. Пята-пятка / πτέρνα-φτέρνα

Στη σύγχρονη ρωσική γλώσσα οι λέξεις *пятка* και *пята* έχουν την ίδια σημασία, αλλά διαφορετική υφολογική απόχρωση. Ετυμολογικά, η λέξη *пятка* σχηματίζεται από τη λέξη *пята* με χρήση του υποκοριστικού επιθέματος *-к-*. Το λέξιμα *пята* χρησιμοποιείται στην εκκλησιαστική σλαβονική, καθώς και στη λόγια ρωσική γλώσσα. Τα λεξήματα *пятка* και *пята* έχουν διάφορες, φραστικά αλληλένδετες σημασίες. Από αυτά προέρχεται το παλαιοσλαβικό *въспѣтъ* (αντίστοιχο του *опять, назад* στη σύγχρονη ρωσική με σημασία ‘πίσω’, ‘ξανά’ που προκύπτει από την έννοια ‘επανάληψης του διαστήματος που ήδη διανύθηκε’).

Ομοίως στη νεοελληνική γλώσσα οι λέξεις *φτέρνα* και *πτέρνα* έχουν την ίδια σημασία, όμως η λέξη *πτέρνα* απαντάται σπανιότερα. Και οι δύο λέξεις προέρχονται από το αρχαιοελληνικό *πτέρνη*. Το πρόθεμα *πτ-* αντικαταστάθηκε από το ελληνιστικό πρόθεμα *φτ-*.

Στις σύγχρονες εξεταζόμενες γλώσσες οι λέξεις έχουν τις εξής κοινές σημασίες: το πίσω μέρος του ποδιού σε ανθρώπους και ζώα (κυριολεκτική σημασία), το πίσω τμήμα του υποδήματος και της κάλτσας που καλύπτει αυτό το σημείο του ποδιού (μετωνυμία βάσει γειννίασης ενδύματος-ανθρώπου).

Επίσης οι ρωσικές λέξεις *пятка* και *пята* έχουν επιπλέον δευτερεύουσες σημασίες:

το ευρύ άκρο κατασκευής που υποστηρίζει, τμήμα βάσης, π.χ. *пятка свода* ‘η πτέρνα του θόλου’ – μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος και θέσης, η γωνία του κατώτερου τμήματος της πόρτας, στον τομέα της ξυλουργίας – μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος και θέσης, (μόνο για το λέξιμα *пятка*) άγκιστρο στο πίσω μέρος της κόσας που είναι προσαρτημένο στη λαβή – μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος και θέσης.

Η ελληνική λέξη *φτέρνα* έχει μια μεταφορική σημασία η οποία δεν απαντάται στη ρωσική γλώσσα, συγκεκριμένα:

η βάση μηχανής ή κατασκευής, το κεντρικό τμήμα αρχαίου πλοίου – μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος και θέσης.

Οι λέξεις *пятка* και *пята* σχηματίζουν στο λόγο και φραστικά αλληλένδετες σημασίες, που διαμορφώνονται βάσει της κυριολεκτικής σημασίας του κάτω και πίσω άκρου του σώματος, και χρησιμοποιούνται στις πολυάριθμες φρασεολογικές εκφράσεις, όπως: *от головы до пят* (‘από το κεφάλι ως τις φτέρνες’, αντίστοιχο του *από την κορυφή ως τα νύχια*), *душа в пятках* (‘με τη ψυχή στις φτέρνες’, αντίστοιχο του *μου κόπηκαν τα γόνατα*), *только пятки сверкают* (‘ίσα που λάμπουν οι φτέρνες’, αντίστοιχο του *όπου φύγει, φύγει*), *показать пятки* (‘δείχνω τις φτέρνες’, αντίστοιχο του *το βάζω στα πόδια*)

κ.λπ. Σημειωτέων ότι η ελληνική γλώσσα δεν χρησιμοποιεί στις εκφράσεις παρόμοιου νοήματος το αντίστοιχο λέξημα, αντικαθιστώντας το είτε με άλλες ονομασίες μελών του σώματος (*νύχια, γόνατα, πόδια*), είτε διαφεύγοντας σε άλλο τρόπο έκφρασης.

Στη νεοελληνική γλώσσα η λέξη *πτέρνα* χρησιμοποιείται στον φρασεολογισμό *Αχίλλειος πτέρνα* που αποτελεί μετωνυμία βάσει γειννίασης προσωπικού ονόματος με σημασία προσηγορικού ονόματος. Ο συγκεκριμένος φρασεολογισμός αποτελεί δάνειο προς τις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, συμπεριλαμβανομένης και της ρωσικής (*Ахиллесова пята*).

2.Язык/γλώσσα

Η λέξη *γλώσσα* της ελληνικής σχετίζεται ετυμολογικά με τις αρχαίες λέξεις *γλωχίν, γλώττα* ('*αιχμή*') και *γλώξ* ('*η άκρη του σταχυού*'), που και τα δύο σήμαιναν κάτι μυτερό, αιχμηρό. Ήδη ως την εποχή του Ομήρου, από την έννοια της γλώσσας ως ανατομικού οργάνου του στόματος, γεννήθηκε η έννοια της ομιλίας, της γλωσσικής επικοινωνίας. Και οι δύο αυτές έννοιες παρέμειναν μέχρι σήμερα. Ένα ακόμη αρχαίο νόημα της λέξης *γλώσσα*, που έχει εξαφανιστεί, είναι η έννοια της σπάνιας, διαλεκτικής λέξης. Σύντομα εμφανίστηκε η λέξη *ομιλία*, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι αρχαίοι Έλληνες συνειδητοποίησαν σύντομα τη σύνδεση μεταξύ διάνοιας και γλώσσας [Μπαμπινιώτης 2008: 426]. Η ρωσική λέξη *πολιγлот* προέρχεται από τις ελληνικές *πολύ* και *γλώττα* ('*πολύγλωστος*'), δηλαδή, εκείνος που μιλά πολλές γλώσσες.

Στη ρωσική, ο υποθετικός αποκατεστημένος πρωτοσλαβικός «πρόγονος» της λέξης *язык* είναι ο **językъ*, όπου το *къ* ήταν επίθεμα. Υπάρχει μια εκδοχή ότι όλοι αυτοί οι τύποι προέρχονται από την ινδοευρωπαϊκή βάση **dʰǵʰh₂-*, **dʰǵʰh₂wā-* που σημαίνει '*όργανο γεύσης και ομιλίας*'. Σύμφωνα με μια άλλη υπόθεση, το **językъ* προέρχεται από την ινδοευρωπαϊκή ρίζα **enǵ-* '*στενό*' (η πρωτοσλαβική μορφή της λέξης *узок* – **ozъkъ*). Σε αυτή την περίπτωση η αρχική έννοια θα μπορούσε να είναι '*λωρίδα (δέρματος, υφάσματος κ.λπ.)*', ενώ η έννοια '*όργανο στην στοματική κοιλότητα*' δευτερεύουσα. Μερικοί ερευνητές πιστεύουν ότι η λέξη **językъ* σχετίζεται ετυμολογικά με τις λέξεις *вязать* (**vęzati*) και *язы*, και στην περίπτωση αυτή η αρχική της έννοια είναι '*ομιλία*', δηλαδή αυτό που συνδέει τους ανθρώπους ή αυτό που μόνο του πλέκεται, συνδέεται από λέξεις [Фасмер: 550-551].

Στις σύγχρονες εξεταζόμενες εδώ γλώσσες, οι λέξεις *γλώσσα* και *язык* έχουν τις εξής όμοιες σημασίες:

το ανατομικό όργανο στη στοματική κοιλότητα, που υποβοηθά στην μάσηση τροφής, αποτελεί όργανο γεύσης και στους ανθρώπους συμβάλλει στο σχηματισμό ήχων ομιλίας –πρωταρχική σημασία και στις δύο γλώσσες,
η ικανότητα ομιλίας, προφορικής έκφρασης σκέψεων – μετωνυμία βάσει γειννίασης αντικειμένου-λειτουργίας,
σύστημα λεκτικής έκφρασης σκέψεων, που διαθέτει συγκεκριμένη ηχητική και γραμματική δομή και χρησιμεύει ως μέσο επικοινωνίας σε μια συγκεκριμένη ανθρώπινη κοινωνία (π.χ. *ελληνική, ξένη, φυσική, μητρική, τεχνητή*) – μετωνυμία βάσει γειννίασης αντικειμένου-λειτουργίας,

οποιαδήποτε μορφή παίρνει μια γλώσσα ανάλογα με τον τόπο, το χρόνο ή το περιβάλλον της χρήσης της (π.χ. η γλώσσα της νεολαίας, δημοσιογραφική γλώσσα) – μετωνυμία βάσει γειννίας αντικειμένου-λειτουργίας, ένα σύνολο μέσων λόγιας έκφρασης που βασίζεται στον εκάστοτε εθνικό ήχο, λεξιλόγιο και γραμματικό σύστημα (π.χ. η γλώσσα του Πούσκιν, η γλώσσα της φαντασίας, η γλώσσα της δημοσιογραφίας) – μετωνυμία βάσει γειννίας φαινομένου-λειτουργίας, οποιοδήποτε σύστημα σημείων που αποτελεί κώδικα επικοινωνίας (π.χ. παντομίμα, η γλώσσα των κωφάλαλων, η γλώσσα των χρημάτων, η γλώσσα της αλήθειας) – μεταφορά βάσει ομοιότητας λειτουργίας, η οποία βασίζεται στην μετωνυμική σημασία της γλώσσας ως μέσο λεκτικής έκφρασης σκέψεων, οποιοδήποτε σύστημα σημείων, ενεργειών, σημάτων που μεταδίδουν πληροφορίες (π.χ. η γλώσσα των ζώων, των μελισσών, του σώματος, της μηχανής/του υπολογιστή/του προγραμματισμού στον τομέα της πληροφορικής) – μεταφορά βάσει ομοιότητας λειτουργίας, η οποία βασίζεται στην μετωνυμική σημασία της γλώσσας ως μέσο λεκτικής έκφρασης σκέψεων, η γλώσσα του προγραμματισμού στον τομέα της πληροφορικής, δηλαδή ένα σύνολο κανόνων που καθορίζουν τον τρόπο δημιουργίας ακολουθιών, συμβόλων που ονομάζονται ‘εντολές’, και μπορούν να εκτελεστούν στον Η/Υ – μεταφορά βάσει ομοιότητας λειτουργίας, η οποία βασίζεται στην μετωνυμική σημασία της γλώσσας ως μέσο λεκτικής έκφρασης σκέψεων και αποτελεί δάνειο των δύο υπό εξέταση γλωσσών από την αγγλική, η μεταλλική ράβδος στο εσωτερικό της καμπάνας που παράγει ήχο κρούοντας τα τοιχώματα της καμπάνας – μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος, ζώο, φαινόμενο ή αντικείμενο με μακρόστενη μορφή (π.χ. η γλώσσα του παπουτσιού, οι πύρινες γλώσσες της φωτιάς, ο ιχθύς «γλώσσα») – μεταφορά βάσει ομοιότητας σχήματος και στις δύο γλώσσες.

Όσον αφορά στις διαφορετικές μεταφορικές ή μετωνυμικές σημασίες των συγκεκριμένων λεξημάτων στις δυο γλώσσες, εντοπίστηκε μόνο μια τέτοια περίπτωση στη ρωσική γλώσσα:

‘народ, нация’ που σημαίνει ‘λαός, έθνος’ (σημασία που απαντάται συχνά στην εκκλησιαστική σλαβονική και στην παλαιορωσική, αντιγραφή από το λατινικό *lingua*, που σημαίνει ‘λαός’) – μετωνυμία βάσει γειννίας δημιουργού-δημιουργήματος.

Στην αρχαία ελληνική γλώσσα, αντίστοιχη σημασία αποδίδεται έμμεσα με τη λέξη *βάρβαρος* που υποδήλωνε κάποιον που ομιλεί ξένη γλώσσα, ως μίμηση του ήχου ‘bar-bar’ από τις γλώσσες των Περσών και των Αιγυπτίων κατά μια εκδοχή (μετωνυμία βάσει γειννίας δημιουργού-δημιουργήματος). Μετά τον 5^ο αιώνα μ.Χ., με την έναρξη των Περσικών πολέμων, η λέξη απέκτησε τη μεταφορική έννοια ‘τραχύς, άγριος, σκληρός, απάνθρωπος’ – μεταφορά βάσει ομοιότητας λειτουργίας, η οποία βασίζεται στην μετωνυμική σημασία εκείνου που ομιλεί ξένη γλώσσα.

Ας αναφέρουμε και λίγες από τις πολυάριθμες φραστικά αλληλένδετες σημασίες των υπό εξέταση λεξημάτων, κοινές και στις δύο γλώσσες, όπως *длинный язык* = μεγάλη γλώσσα, *прикусить свой язык* = φάε τη γλώσσα σου, *злые языки* = οι κακές γλώσσες, *высунув язык* = μου βγήκε η γλώσσα (με την έννοια ανεπάρκειας χρόνου και

βιαστικών πράξεων) κ.λπ.

Συμπεράσματα

Η συγκριτική ανάλυση της σημασιολογικής δομής των δυο λεξημάτων – ονομασιών μελών του σώματος έδειξε, ότι:

1. Οι συμπαραδηλωτικές σημασίες των λέξεων *πята-пятка/πτέρνα-φτέρνα*:

Χρησιμοποιούνται σε ουδέτερο ύφος και φέρουν ουδέτερο πρόσημο.

Δημιουργούν μετωνυμικές σημασίες βάσει γειννίασης μελών του ανθρώπινου σώματος με επαπτόμενα σε αυτά είδη ένδυσης/υπόδησης και μεταφορικές βάσει ομοιότητας σχήματος και θέσης. Όλες αυτές οι σημασίες φέρουν ουδέτερο πρόσημο.

Θεωρούμε ότι οι λέξεις *πята-пятка/πτέρνα- φτέρνα* έχουν εξαντλήσει τα αποθέματα της εκφραστικότητάς τους και ότι δεν προβλέπεται δημιουργία νέων συμπαραδηλωτικών σημασιών από αυτές, σε σχέση με την ανθρώπινη δραστηριότητα.

2. Σχετικά με τις συμπαραδηλωτικές σημασίες των λέξεων *язык/γλώσσα* παρατηρούνται τα εξής φαινόμενα:

Τόσο στη σύγχρονη ρωσική, όσο και στη νεοελληνική η λέξη *язык/γλώσσα* με την κυριολεκτική έννοια ανατομικού οργάνου στη στοματική κοιλότητα, αναπτύσσει μετωνυμικές σημασίες, βασισμένες στη συμμετοχή της στη διαδικασία της ομιλίας και μεταφορικές σημασίες βασισμένες στη μορφή και το σχήμα της. Όλες αυτές οι σημασίες απαντώνται σε ουδέτερο ύφος έκφρασης καθώς και στον τομέα της πληροφορικής και φέρουν ουδέτερο πρόσημο. Ενώ οι φραστικά αλληλένδετες σημασίες, φέρουν άλλοτε θετικό άλλοτε αρνητικό πρόσημο.

Τόσο στη σύγχρονη ρωσική, όσο και στη νεοελληνική η λέξη *γλώσσα* εξακολουθεί να δημιουργεί μεταφορικές έννοιες, σχετικές με τον τομέα της τεχνολογίας και της πληροφορικής. Δεδομένης της διαρκούς και ταχύτατης εξέλιξης στους τομείς αυτούς, εκτιμούμε πως θα εξακολουθήσει η εμφάνιση νέων μεταφορικών εννοιών με βάση την ομοιότητα λειτουργίας, μιας και η *γλώσσα*, ως κώδικας επικοινωνίας αποτελεί καταλυτικό και απαραίτητο στοιχείο κάθε μορφής ζωής, ακόμα και της τεχνητής.

Η μετωνυμικές σημασίες βάσει γειννίασης δημιουργού-δημιουργήματος, της λέξης *γλώσσα* ως 'έθνος, λαός' και άνθρωπος που ομιλεί ξένη γλώσσα αναδεικνύουν τον αδιάρρηκτο δεσμό της γλώσσας ως ικανότητας ομιλίας, με την ταυτότητα του ανθρώπου και συνεπώς και των λαών. Αν στην εκκλησιαστική σλαβονική και στην παλαιορωσική με την μετωνυμική αυτή έννοια λαού, έθνους τονίζεται η ποικιλομορφία των ταυτοτήτων των λαών, στην αρχαία ελληνική το ενδιαφέρον μετατοπίζεται σε μια συγκριτική θεώρηση ενός ξένου έθνους, με διαφορετικά από τα οικεία ήθη, έθιμα και παραδόσεις. Αν λοιπόν η εκκλησιαστική σλαβονική και η παλαιορωσική απαριθμούν τους λαούς της αχανούς έκτασης του τότε σλαβικού κόσμου, η αρχαία ελληνική αναζητά τρόπους γνωριμίας με το περιεχόμενο του πολιτισμού και την ιστορία των εκάστοτε και συχνά εχθρικών αλλόγλωσσων. Φαινόμενο που ενδεχομένως στην σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης και της αλματώδους τεχνολογικής ανάπτυξης, να έχει σβήσει οριστικά στους «κρυφούς ιστούς» αυτού που ονομάζουμε *γλώσσα*, ως σύστημα λεκτικής έκφρασης σκέψεων.

Κατά τη γνώμη μας, τόσο οι ομοιότητες στη διαμόρφωση κοινών μεταφορικών και

μετωνυμικών σημασιών, όσο και οι διαφορές στη διαμόρφωση φραστικά αλληλένδετων σημασιών με αφορμή τις ονομασίες των μελών του ανθρώπινου σώματος, αποκαλύπτουν έναν ιδιαίτερο διάλογο, μια κάποια «διαπραγμάτευση» ανάμεσα στις δύο γλώσσες που βαδίζουν παράλληλα ανά τους αιώνες και κατά συνέπεια συντηρούν τους δυο λαούς σε ένα «μυστικό πεδίο συνάντησης».

Список литературы

1. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Πρόταση για τη διδασκαλία της μεταφοράς. Μελέτες για την ελληνική γλώσσα // Πρακτικά της 26ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., γ, Θεσσαλονίκη, 2005, σσ. 45 – 56
2. Βελούδης Γ. Η σημασία πριν, κατά και μετά τη γλώσσα. Αθήνα: Κριτική, 2005. – 367 σελ.
3. Μπαμπινιώτης Γ. Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων. -Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2010. – 1653 σελ.
4. Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2008. – 2032 σελ.
5. Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο. 2ος τόμος (Γ-Ι). –Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2004.
6. Ξυδόπουλος Γ. Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα ΠΠ, Ενότητα 9η: Εννοιακές σχέσεις (μεταφορά, μετωνυμία, παλαιωνυμία). Πανεπιστήμιο Πατρών, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Φιλολογίας, ΕΣΠΑ. 2007 –2013.
7. Χαραλαμπίκης Χ.Γ. Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας. - Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 2004. –1819 σελ.
8. Даль В.И. Иллюстрированный толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Эксмо, 2009. – 288с.
9. Кузнецов А. С. Большой толковый словарь русского языка. – СПб., 2000.
10. Лукьянова Н.А. Термины и понятия русской лексикологии в пояснениях, схемах, таблицах, образцах анализа. Учебное пособие. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 2018. –115с.
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2008. –944 с.
12. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб., 1912.
13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка. – М.: «Аделант», 2014. – 800 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. 4. – М., 1987.
15. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – Киев, 1989.
16. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – Т. 2. – М., 1999.

17. Шапошников А. К. Этимологический словарь современного русского языка. – Т. 2. – М., 2010.

Linguistics and literature

Polysemy of the human body parts names in modern Russian and Greek languages.

AMANAKI Maria Giannis

Athens National University. I. Kapodistrias
(Panepistimioupoli, Zografou, 15784),
maria.amanaki@yahoo.com

Ключевые слова:

human body parts names
metaphorical meaning
polysemy
metaphor
metonymy
comparative lexicology

Аннотация: In the present work, we study comparatively the names of two parts of the human body in terms of their literal and figurative meanings in Russian and Greek languages, in order to highlight their metaphorical and metonymic meanings, to draw conclusions about how to create these meanings and to find similarities and differences between two languages. The research method of the study consists of the comparative semantic analysis of the entries from etymological and explanatory dictionaries of the two languages, as well as other modern written sources. Based on the detailed description of the mechanics that create polysemy in the words φτέρνα / пятка and γλώσσα / язык in both languages, the study leads to conclusions about similar or related, as well as diametrically opposed, semantic manifestations of the above words in Russian and Greek and their frequent use in everyday speech, as well as in the specialized language of science and technology.